

УДК 82-94 Я 22

DOI: 10.24919/2522-4557.2017.40.117687

Оксана ЯВОРСЬКА

orcid.org/0000-0002-2663-8278

КОНОТАЦІЙНИЙ СПЕКТР ПОНЯТТЯ ПАМ'ЯТІ

У статті розглянуто особливості функціонування в сучасній науковій літературі з проблеми пам'яті визначень, засвідчених різними конотаціями, наприклад, колективна, індивідуальна, історична, національна, комунікативна пам'ять тощо. Виявлено, що сьогодні немає чіткості в застосуванні цих термінів. Узгоджено категоріальний апарат, уживаний в дослідженнях пам'яті, та систематизовано наявні доробки науковців. Стверджено, що на споріднених категоріях колективної, історичної, культурної, індивідуальної, біографічної пам'яті ґрунтується поняття національна пам'ять і що в умовах міждисциплінарного дискурсу розмежувати ці поняття за логічним принципом доволі проблематично, а подекуди й неможливо.

Ключові слова: колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, автобіографічна пам'ять, комунікативна пам'ять, культурна пам'ять, історична пам'ять, національна пам'ять.

Оксана ЯВОРСКАЯ

КОННОТАЦИОННЫЙ СПЕКТР ПОНЯТИЯ ПАМЯТИ

В статье рассмотрены особенности функционирования в современной научной литературе по проблеммам памяти определений, используемых с различными коннотациями, например, коллективная, индивидуальная, историческая, национальная, коммуникативная память и т. п. Вывявлено, что сегодня нет четкости в применении этих терминов. Согласовано категоріальний апарат, виявлений в дослідженнях пам'яті, и систематизированы существующие наработки учёных. Показано, что на родственных категориях коллективной, исторической, культурной, индивидуальной, биографической памяти основывается понятие национальной памяти и что в условиях междисциплинарного дискурса различить эти понятия за логическим принципом достаточно сложно, а иногда невозможно.

Ключевые слова: коллективная память, индивидуальная память, автобиографическая память, коммуникативная память, культурная память, историческая память, национальная память.

У ХХ столітті, яке ознаменувалося в історії одних європейських народів як період державотворення та націєтворення, а для інших запам'яталося як епоха воєн, репресій, геноциду, втрати державності чи частини території, особ-

ливо актуальним стало питання пам'яті. На думку французького теоретика пам'яті П'єра Нора «ми живемо у добу торжества пам'яті. За останні двадцять або двадцять п'ять років всі країни, всі соціальні, етнічні та родинні групи пережили глибинні зміни традиційного ставлення до минулого... Світ затопила хвиля спогадів, міцно з'єднавши вірність минулому – дійсному або уявленому – з почуттям приналежності, з колективною та індивідуальною самосвідомістю, з пам'яттю та ідентичністю» [5, 202].

Відтак учені різних галузей науки намагаються знайти відповідь на питання, що ж таке пам'ять; чому ми пам'ятаємо те, що пам'ятаємо і чому пам'ятаємо це саме так, а не інакше; як індивід вбирає в себе пам'ять сім'ї, країни, культури; чому одні й ті ж події, явища, образи по-різному пам'ятаються різними суб'єктами пам'яті тощо. Схожі питання постають і перед літературознавцями, які особливо активно почали звертатися до проблем пам'яті у другій половині ХХ ст., досліджуючи спогадову літературу.

Постановка проблеми. Міждисциплінарний характер досліджень призвів до функціонування в сучасній науковій літературі з проблеми пам'яті визначень з різними конотаціями, наприклад, колективна, індивідуальна, історична, національна, комунікативна тощо. Це свідчить про відсутність сьогодні чіткого визначення поняття, яке б передавало сутність цього феномену. На думку А. Киридон, сьогодні немає також ясності у застосуванні терміну (зокрема «історична пам'ять»), який досить довільно використовується для позначення різних процесів та явищ і в який вкладається той зміст, який вважає за потрібне надати йому кожен окремих дослідник [3, 98]. Особливо це стосується української гуманітаристики, для якої вивчення пам'яті сьогодні стає актуальним з потребою (пере)осмислення історичної, національної і загалом суспільної свідомості у процесі формування власної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні чи не в кожній галузі гуманітаристики починаються дослідження, предметом яких стає пам'ять про пережиті події і її вплив на світосприйняття минулого, актуального та майбутнього. Важливими у галузі соціології та філософії є дослідження М. Хальбвакса, П. Рікера, Е. Касіррера. Свій підхід до визначення пам'яті мають історики, які головну її функцію вбачають у передачі досвіду та знань соціуму про спільне минуле, як основу самоідентифікації. Дослідженню окремих аспектів проблеми присвячені праці П. Нора, Я. Ассмана, П. Коннертона, Д. Робінсона. Вагомий внесок у вивчення концепту роблять сучасні польські дослідники Барбара Шацька, Марек Залеський, Пьотр Гарнцарек. Цінними у такому контексті є праці російських учених Л. Репніної, І. Савельєвої, М. Румянцевой, Ж. Тощенко. Проблема формування історичної пам'яті актуалізується та перебуває у полі досліджень сучасних українських науковців та представників закордонних українознавчих центрів, таких як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Гирич, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр, О. Удод, Л. Нагорна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми полягає в тому, що наразі українські дослідження пам'яті перебувають на етапі осмислення й напрацювань та відзначаються певною строкатістю у визначеннях. Слушною, на наш погляд, є думка Н. Лаас про те, що «в більшості сучасних українських досліджень не йдеться ані про колективну пам'ять, ані про соціальну пам'ять, ані про культурну пам'ять, тим паче про нюанси, які вирізняють їх одна від одної» [4, 211].

Тому **мета нашої статті** полягає в тому, щоб узгодити категоріальний апарат у дослідженнях пам'яті та систематизувати наявні доробки науковців.

Виклад основного матеріалу. В універсальному визначенні пам'ять – це відбір, зберігання та відтворення інформації. На думку А. Киридон, залежно від сфери використання феномену пам'яті вибудовуються дефініції відповідного смислового навантаження. Відтак, «студії пам'яті» є загальним напрямком досліджень, у межах якого увиразнюються галузеві конотативні структури (в психології, філософії, політології, соціології, історії, літературознавстві тощо) з різними векторами пам'яті, але в одній системі координат – «memory studies» [3, 99].

Дослідження пам'яті в соціально-гуманітарних науках на Заході започаткував французький соціолог Моріс Хальбвакс. Його праці «Соціальні рамки пам'яті» (1925) та «Колективна пам'ять» (1950) спричинилися до того, що з 20-их років ХХ ст. пам'ять у світовій науці почала розглядатися як соціальне та колективне явище. За Хальбваксом, пам'ять – це часткове і вибіркове відтворення суб'єктом минулого, яке залежить від соціальних груп і культурних традицій, до якого цей суб'єкт належить. На думку вченого, кожному індивіду притаманні два види пам'яті: індивідуальна та колективна. З одного боку, спогади людини вписані в рамки її особистого життя, а з іншого – людина здатна проявляти себе як член групи у випадку, якщо спогади будуть стосуватися цієї групи. Індивідуальна пам'ять може опиратися на колективну, якщо суб'єктові пам'яті необхідно уточнити, увиразнити певний спогад. Якщо індивідуальні спогади потрапляють у сферу колективної пам'яті, то під її впливом змінюються настільки, що вже перестають бути свідомістю особистості [12, 8].

Індивідуальна пам'ять – внутрішня, особиста, автобіографічна, натомість колективна пам'ять – зовнішня, соціальна, історична, тобто це ширше поняття, яке характеризується схематичністю, відмежуванням від особистих емоцій. Індивідуальна пам'ять використовує колективну, оскільки людина – це частина історії, соціальний індивід. Хальбвакс характеризує ці два види пам'яті як опозиційні, оскільки вони відтворюють різні види минулого. Так події та образи, відтворені індивідуальною пам'яттю, сприймаються як нестійкі, нечіткі, ненадійні, натомість образи чи події, репрезентовані колективною пам'яттю, сприймаються як достовірність, як історичні свідчення [12].

На основі міркувань про природу індивідуальної пам'яті Хальбвакса англійський психолог Дж. Робінсон у 1976 р. ввів до наукового обігу поняття

«автобіографічна пам'ять». Вчений розглядав її як різновид індивідуальної пам'яті і визначив як пам'ять індивіда про пережиті ним особистісно-значущі події та стани [15]. Однак об'єктом системних наукових досліджень автобіографічна пам'ять стала лише в другій половині 80-их років ХХ ст.

Зокрема у працях психологів Г. Олпорта, В. Нуркової, Н. Лаас стверджується, що в процесі життєдіяльності людині необхідно самопредставити історію свого існування через пам'ять про себе. «Автобіографічна пам'ять – це суб'єктивне відображення пройденого людиною відрізка життєвого шляху, яке полягає у фіксації, збереженні, інтерпретації та актуалізації автобіографічно значимих подій і станів, якими визначається самоідентифікація особистості» [5, 27].

Американський психолог Г. Олпорт (1897 – 1967) на основі багаторічних досліджень автобіографій відомих людей виділив такі основні причини звернення індивіда до автобіографічного жанру: самозахист або самовиправдання в очах сучасників і наступних поколінь, егоїстичне прагнення показати себе («Сповідь» Руссо), намагання осмислити своє життя шляхом впорядкування своїх нотаток, пошук естетичного задоволення у письменницькій діяльності, осмислення перспектив власного життя, звіт про пройдений шлях, початок «нового життя» зняття внутрішньої напруги в період важкої життєвої кризи, прагнення до самоувіковічнення, протест проти забуття тощо [7].

Основною одиницею автобіографічної пам'яті є спогад індивіда про себе самого як учасника подій. Вчені виділяють наступні види автобіографічних спогадів:

- 1) інтерсуб'єктивні (спогади, пов'язані з життям людини як члена соціуму);
- 2) інтрасуб'єктивні (спогади, пов'язані з саморегуляцією особистості);
- 3) екзистенційні (спогади, необхідні людині для переживання та розуміння своєї унікальності) [6].

Через автобіографічну пам'ять суб'єкт краще пізнає своє «Я», розуміє своє життєве призначення, утверджує себе таким, яким бажає бути, тобто створює своє минуле. Також автобіографічна пам'ять дозволяє суб'єктові самовизначитись у своїй приналежності до тої чи іншої спільноти та самопредставити себе для Іншого. В процесі роботи автобіографічної пам'яті суб'єкт переосмислює власний досвід і власну особистість, по-новому оцінює свої риси і якості, яким з певних причин раніше було надано іншу оцінку. Це забезпечує конструювання цілісної картини минулого та сприяє саморозвитку особистості.

Необхідно відзначити, що для автобіографічної пам'яті характерна емоційність і образність у відтворенні подій чи станів. Тому те, що індивід пам'ятає про себе, ніколи не буде рівносильним тому, що відбувалося з ним насправді. Нерідко в процесі пригадування суб'єктом себе відбувається прикрашання чи, навпаки, драматизація подій. Іноді з метою компенсації певних відсутніх у пам'яті суб'єкта деталей, відбувається доповнення спогаду новими

деталлями або взагалі заміна їх вимислом, що однак не заперечує прагнення до правдивості цілісного зображення.

В свою чергу колективна пам'ять – це ціла мережа суспільних моральних цінностей та ідеалів, яка визначається не окремим індивідом, а тою соціальною групою, до якої він належить.

В контексті колективної пам'яті Хальбвакса французький історик П'єр Нора зазначає, що «пам'ять – це життя, носіями якого завжди виступають живі соціальні групи, і в цьому сенсі слова вона перебуває в процесі постійної еволюції, вона, відкрита для діалектики забуття і амнезії, не впливає на свої наступні деформації, підпадає під усі впливи і маніпуляції, здатна на довгі приховані періоди і раптові пробудження. Історія – це завжди проблематична і неповна реконструкція того, чого більше нема. Пам'ять – це завжди актуальний феномен, зв'язок, який переживається з вічним теперішнім» [5, 7].

Сучасна польська дослідниця пам'яті Барбара Шацька у монографії «Минуле – пам'ять – міт» (2006) окреслює своє розуміння колективної пам'яті і визначає його як сукупність уявлень членів спільноти про її минуле, про постаті і події цього минулого, про способи його увічнення і переказу. «Колективна пам'ять у такому розумінні не є статичним, а радше динамічним явищем, яке постійно змінюється. Вона також є полем постійних зустрічей, сутичок і перемішуванням образів минулого, конструйованих із різних перспектив і будованих з різних елементів» [13, 46]. Інакше кажучи, колективна пам'ять, за Шацькою, – це всі свідомі апеляції до минулого, наявні у щоденному житті спільноти. На думку дослідниці, колективна пам'ять виростає з повсякденності і складається з трьох елементів:

- 1) пам'ять індивіда про власне переживання минулого;
- 2) пам'ять спільного досвіду кількох індивідів, групи, на основі якого формується колективна мова його переказу;
- 3) офіційно репрезентований в культурі образ минулого.

Усі ці три елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Те, що пам'ятають окремі індивіди, потрапляє у суспільний, а далі в офіційний обіг і посилює коди, які впливають на спосіб бачення та інтерпретації власного досвіду [13].

Отже, колективна пам'ять – це сукупність індивідуальних пам'ятей, яка твориться індивідом з урахуванням впливів суспільства і визначеної соціальної групи у процесі повсякденної комунікації. Природа такої пам'яті є обмеженою у часі, тобто існує тут і зараз. Така пам'ять не здійснює аналізу минулого і не відкидає емоцій, з якими пов'язана і на які діє пам'ять, проте має безпосередній вплив на формування світогляду кожного індивіда, а відтак і його групи у майбутньому.

В 90-х роках ХХ ст. подружжя німецьких учених, Ян та Алляйда Ассмани, вводить до наукового обігу поняття «комунікативна пам'ять» та «культурна пам'ять». Спираючись на попередні дослідження колективної пам'яті Хальбвакса, вчені зробили акцент на термінологічній та якісній диференціації

комунікативної та культурної пам'яті: якщо перша базується на повсякденній комунікації, то друга спирається на символічні культурні об'єктивації. Комунікативна колективна пам'ять виникає в результаті повсякденної взаємодії і передається в межах переважно двох-трьох поколінь (це приблизно 80 – 100 років), відображаючи власні уявлення членів групи про те, що вони вважають своїм минулим. Комунікативна пам'ять також передбачає рівну міру компетентності кожного, хто тлумачить своє минуле.

Натомість культурна пам'ять – це «властивий кожному суспільству і кожній епосі набір текстів, зображень і ритуалів, які постійно використовуються і через «підтримання» яких група стабілізує та передає далі власне бачення себе самої; це колективне знання переважно (але не винятково) про минуле, на якому група засновує усвідомлення власної єдності та своєрідності» [1]. Якщо комунікативна пам'ять зберігається і передається конкретними індивідами, які належать до конкретної спільноти і живуть в даному моменті історичного часу, то культурна пам'ять триває понад поколіннями, при тому обидва види пам'яті належать тій самій спільноті, яка змінюється в часі. Тому суб'єкт комунікативної пам'яті завжди більш конкретизований, тоді як для характеристики суб'єкта культурної пам'яті достатньо лише загального визначення спільноти.

Похідним від наведених вище понять є поняття історична пам'ять. На думку Н. Яковенко, «історична пам'ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам'ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне «колективне переживання», яке згуртовує спільноту. В цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину суцього лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминушість життя окремої людини» [14, 34]. У спектрі наукових досліджень кінця ХХ століття виразно активізувався інтерес до історичної пам'яті, яка з художньої метафори поступово перетворюється на наукове поняття. За визначенням Л. Репіної, – «це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і поза наукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле, один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, це пам'ять про історичне минуле, або радше, його символічна репрезентація» [8, 23].

Важливими є дослідження теоретичних аспектів історичної пам'яті у працях відомих європейських істориків, таких як Я. Ассман, Х. Вельцер, М. Хальбакс, П. Коннертон, П. Нора, Т. Рейнджер, Й. Рюзен, Е. Тульвінг, К. Уайкем, Д. Фентресс. Фундаментальні дослідження пам'яті здійснені російськими вченими Г. Зверевою, Л. Репіною, А. Руткевичем, І. Савельєвою, Ж. Тощенко. В Україні вивченням проблеми формування історичної пам'яті займаються сучасні українські науковці таких як Я. Грицак, В. Горобець, Ю. Зерній, З. Когут, С. Кульчицький, М. Рябчук, М. Стріха, Ю. Шаповал, Н. Яковенко та інші.

Й. Рюзен вважає, що історична пам'ять як самостійна тема для досліджень виникла разом з постмодерністськими підходами в історії як нове джерело для творення історичного смислу. Вона розкрила нові можливості, які закорінені у фундаментальній і універсальній функції пам'яті як засобу формування ідентичності та життєвого орієнтиру [9].

Історична пам'ять – є своєрідним багатокомпонентним сплавом, феноменом, в якому викристалізуються абсолютні, незаперечні цінності, що стають загально визнаними. Водночас це важлива складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства загалом. Щоб забезпечити собі повноцінні умови життя у суспільстві, індивідові необхідно ідентифікуватися з певною соціальною групою, яка в свою чергу вже має свою самоідентифікацію у суспільстві. У контексті теорії націй саме історичній пам'яті відводиться роль основного чинника у становленні сучасних держав-націй, оскільки вона виступає фундаментом ідентичності, дозволяє національним спільнотам виявляти їх культурну винятковість та спільно пережитий історичний досвід.

В свою чергу національна пам'ять – це своєрідний феномен суспільної свідомості. Український історик Солдатенко визначає її як «селективно збережену нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі та цивілізаційні досягнення, та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому» [11, 15 – 16].

Поняття національна пам'ять ґрунтується на споріднених категоріях історичної, соціальної, колективної, культурної, групової, індивідуальної, біографічної пам'яті. В умовах міждисциплінарного дискурсу розмежувати ці поняття за логічним принципом доволі проблематично, а подекуди й неможливо. Як слушно стверджує Ю. Гаджуров, ця проблема полягає навіть не в традиційних імпровізаціях гуманітарного дискурсу. Природа синонімії сутності національної пам'яті віддзеркалює механізми її становлення та функціонування [2, 1].

Загалом національна пам'ять, на думку Е. Сміта, – це насамперед суміш вибіркової історичної правди та ідеалізації з різною мірою документованих фактів і політичних міфів, з акцентом на елементах романтики, героїзму, з метою показати наступним поколінням зворушливу, емоційно близьку картину історії певної спільноти [10]. Водночас саме національна пам'ять є основою самоідентифікації суспільства і виступає державотворчою категорією. Вона дозволяє встановити зв'язок минулого з теперішнім і має здатність впливати на майбутнє, що забезпечує спільноті наявність спільних коренів і спільного майбутнього.

Висновки. Отже, ми вважаємо цілком обґрунтованою диференціацію індивідуальної та колективної пам'яті як окремих понять, які хоч і щільно взаємопов'язані, проте в різний спосіб відтворюють минуле. Очевидною також є різниця механізмів формування цих видів пам'яті. При цьому зазна-

чимо, що індивідуальні спогади завжди є продуктом персонального та соціального. Індивідуальна пам'ять, зокрема й автобіографічна, хоч і має суб'єктивний характер, проте здебільшого конструюється під впливом соціально зумовлених факторів, таких, як мова, віросповідання, звичаї, традиції тощо. Л. Репінна, зокрема, зазначає, що «спогади соціальні тому, що вони стосуються соціальних взаємовідносин і ситуацій, пережитих індивідом спільно з іншими людьми. Ці спогади, до складу яких входять одночасно і персональна ідентичність, і тканина оточуючого суспільства, є по суті, засобом відтворення соціальних зв'язків» [8, 144].

Натомість комунікативна пам'ять – це пам'ять родинна, суспільна, національна, історична, яка притаманна певній спільноті протягом відносно короткого проміжку часу. Культурна пам'ять – відзначається відповідно часовим періодом більше трьох поколінь і репрезентується певними символами, міфами й віруваннями, вписаними у текст. На нашу думку, розмежування комунікативної та культурної пам'яті як різновидів колективної є досить відносним, оскільки елементи як однієї, так і другої можуть взаємопроникати і виявлятися у кожному з видів пам'яті, що спостерігається в репрезентації минулого. На споріднених категоріях колективної, історичної, культурної, індивідуальної, біографічної пам'яті ґрунтується поняття національної пам'яті, і в умовах міждисциплінарного дискурсу розмежувати ці поняття за логічним принципом доволі проблематично, а подекуди й неможливо.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман ; пер. з нім. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
2. Ганжуров Ю.С. До питання актуалізації концептів національної пам'яті [Електронний ресурс] / Ю.С. Ганжуров // Офіційний веб-сайт Українського інституту національної пам'яті. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/publication/dopitannya-aktualizatsii-kontseptiv-natsionalnoi-pamyati>.
3. Киридон А.М. «MEMORY STUDIES» в Україні: статусність та особливості процесу становлення [Електронний ресурс] / Алла Киридон. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
4. Лаас Н.О. Рецензія на видання: Україна модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – К. : Критика, 2009. – 353 с. / О. Лаас // Укр. іст. журн. – 2011. – № 1. – С. 210–215.
5. Нора П. Всесвітнє торжество пам'яті [Електронний ресурс] / П'єр Нора // Недоторканий запас. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>.
6. Нуркова В.В. Свершенное продолжается : Психология автобиографической памяти личности / В.В. Нуркова. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 320 с.
7. Г. Олпорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazine.mospsy.ru/dictionary.php?term=134000>.
8. Репніна Л. Пам'ять і знання про минуле в структурі ідентичності / Лариса Репніна // Діалог з часом / під ред. Л. Репніної, М. Петрової. – М. : Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21 : Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 5–21.

9. Рюзен Й. Утрачивая последовательность истории (некоторые аспекты исторической науки на перекрестке модернизма, постмодернизма и дискуссии о памяти) / Й. Рюзен // *Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории*. – Вып. 7. – 2001. – С. 8–26.
10. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт ; пер. з англ. Р. Феценка. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.
11. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення / В.Ф. Солдатенко // *Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять : збірник наукових праць*. – Вип. 1. – К. : Стилос, 2011. – С. 7–25.
12. Хальбвак М. Колективна та історична пам'ять [Електронний ресурс] / Моріс Хальбвак // *Недоторканий запас*. – 2007. – № 2–3 (40–41). – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.
13. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Барбара Шацька. – Чернівці : Книги – XXI, 2011. – 248 с.
14. Яковенко Н. Вступ до історії [Електронний ресурс] / Наталія Яковленко. – Режим доступу : <http://istfak-dnu.at.ua> > Бібліотека > Бібліотека > Історіографія irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
15. Robinson I.A. Sampling autobiographical memory / I.A. Robinson // *Cognitive Psychology*. – 1976. – 8. – S. 578 – 595.

References

1. Assman, A. (2012). *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
2. Hanzhurov, Yu.S. (n.d.). Do pytannia aktualizatsii kontseptiv natsionalnoi pam'iaty [To the issue of updating the concepts of national memory]. Retrieved from <http://www.memory.gov.ua/publication/do-pitannya-aktualizatsii-kontseptiv-natsionalnoi-pamyati> [in Ukrainian].
3. Kyrydon, A.M. (n.d.). «MEMORY STUDIES» v Ukraini: statusnist ta osoblyvosti protsesu stanovlennia ["MEMORY STUDIES" in Ukraine: status and features of the process of formation]. Retrieved from irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].
4. Laas, N.O. (2011). Retsenziia na vydannia: Ukraina moderna. Vyp. 4 (15): Pamiat yak pole zmahania [Review of the publication: Ukraine is modern. Issue 4 (15): Memory as a field of competitions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Magazine, 1*, 210–215. Kyiv [in Ukrainian].
5. Nora, P. (2007). Vsesvitnie torzhestvo pam'iaty [World memory triumph]. *Nedotorkannyi zapas – Invalid stock, 2–3* (40–41). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> [in Ukrainian].
6. Nurkova, V.V. (2000). *Svershennoe prodolzhaetsia: Psikhologiya avtobiograficheskoi pam'iaty lichnosti [The perfection continues: The psychology of autobiographical memory of the individual]*. Moscow: Izd-vo URAO [in Russian].
7. Olport, G. Retrieved from <http://magazine.mospsy.ru/dictionary.php?term=134000> [in Russian].
8. Riepnina, L. (2007). Pamiat i znannia pro mynule v strukturі identychnosti [Memory and knowledge of the past in the structure of identity]. In L. Repnina, M. Petrova (Eds.), *Dialoh z chasom – Dialogue over time, 21*, 5–21. M.: Vyd-vo LKI [in Ukrainian].

9. Riuzen, Y. (2001). Utrachivaia posledovatelnost istorii (nekotorye aspekty istoricheskoi nauki na perekrestke modernizma, postmodernizma i diskussii o pamiati) [Losing the consistency of history (some aspects of historical science at the crossroads of modernism, postmodernism, and memory discussions)]. *Dialog so vremenem. Almanakh intelektualnoi istorii – Dialogue over time*, 7, 8–26 [in Russian].

10. Smit, E. (2004). *Natsionalizm: teoriia, ideolohiia, istoriia* [Nationalism: theory, ideology, history]. (R. Feshchenko, Trans.). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

11. Soldatenko, V.F. (2011). Problemy polityky natsionalnoi pamiati ta zavdannia yii naukovooho zabezpechennia [Problems of the policy of national memory and the tasks of its scientific support]. *Derzhavotvorchy ta tsyvilizatsiini zdobutky ukrainskoho narodu. Natsionalna ta istorychna pamiat. Zbirnyk naukovykh prats – State-building and civilization benefits of the Ukrainian people. National and historical memory. Collection of scientific works*, 1, 7–25. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].

12. Khalbvaks, M. (2007). Kolektyvna ta istorychna pamiat [Collective and historical memory]. *Nedotorkannyi zapas – Invalid stock*, 2–3 (40–41). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [in Ukrainian].

13. Shatska, B. (2011). *Mynule – pamiat – mit* [Past – memory – myth]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].

14. Yakovenko, N. (n.d.). Vstup do istorii [Introduction to history]. Retrieved from [http://istfak-dnu.at.ua > Biblioteka > Biblioteka > Istoriografii irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...](http://istfak-dnu.at.ua/Biblioteka/Biblioteka/Istoriografii/irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...) [in Ukrainian].

15. Robinson, I.A. (1976). Sampling autobiographical memory. *Cognitive Psychology*, 8, 578–595 [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.